

آثار معنوی قربانی در حج از نظرگاه قرآن کریم

زینب الهدی رضائی^۱

چکیده

قربانی یکی از قدیمی‌ترین سنت‌های بشری می‌باشد و در هر دوره‌ای دارای آداب و رسوم ویژه‌ای بوده است. طبق آنچه در آیات و روایات بیان شده، قربانی کردن گوسفند در مناسک حج یاد بودی از ماجرای ذبح حضرت اسماعیل (علیه السلام) است که خداوند آن را ذبح عظیم می‌داند. یکی از اعمال حجاج در حج، ذبح حیوان در روز دهم ذی الحجه است. این عمل عبادت خالصانه‌ای است که باعث تقرب و نزدیکی بیشتر انسان، به آفریدگار خود و نشانه تقوا و پرهیزگاری است. مقاله حاضر با هدف تبیین آثار معنوی قربانی در حج از نظرگاه قرآن به روش توصیفی-تحلیلی و با ابزار کتابخانه‌ای به رشته تحریر درآمده است. مهم‌ترین یافته‌های تحقیق حاضر عبارتند از: قربانی یکی از مراسم مهم در مناسک حج است که در قرآن کریم به‌طور خاص بر آن تأکید شده است. این عمل نه تنها دارای ابعاد عبادی و اجتماعی است، بلکه آثار معنوی عمیق و گسترده‌ای دارد که شامل: «جلب رحمت الهی»، «قرار گرفتن در زمره نیکوکاران»، «قوام جامعه» و «مغفرت» می‌باشد.

کلیدواژه‌ها: آثار، آثار معنوی، قربانی، حج، قرآن کریم.

^۱. دانش آموخته سطح ۲، مدرسه علمیه حضرت زینب (سلام الله علیها)، zeinabr77@gmail.com

مقدمه

قربانی کردن در حج، سنتی ریشه دار در داستان ابراهیم و اسماعیل، نمایانگر تسلیم در برابر اراده الهی و اطاعت از اوامر اوست. این عمل، که در آن یک حیوان به عنوان فدیة قربانی می‌شود، فراتر از یک مناسک مذهبی، دارای ابعاد اجتماعی و اقتصادی با توزیع گوشت بین نیازمندان، و ابعاد معنوی با تمرکز بر ایثار و تزکیه نفس است. قربانی کردن، تمرینی برای کاهش تعلقات مادی و تقویت روحیه سخاوت است، و در عین حال، نمادی از قربانی کردن نفس اماره و گام برداشتن در مسیر رضایت الهی تلقی می‌شود. رعایت شرایط فقهی و شرعی قربانی نیز از اهمیت بالایی برخوردار است تا این عمل مورد قبول درگاه خداوند قرار گیرد.

قربانی کردن در حج یک نمایش ایمان است که مسلمانان به تکالیف الهی خود دارند. این عمل نشان می‌دهد که مسلمانان حاضرند فدیة دهند و از تکالیف الهی خود اطمینان حاصل کنند. بر اساس تحقیقات روان‌شناختی، ایمان یک عامل مهم در سعادت بشر است. تاریخ قربانی، از زمان حضرت آدم (علیه‌السلام)؛ بلکه در همه ادیان جزء مراسم دینی معمول بوده است. نخستین قربانی، مربوط به هابیل و قابیل بوده است که در قرآن به آن اشاره شده است: «وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتَقَبَّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا...»^۱

هدف از قربانی در اعمال حج کمال به توحید و تقوا است و توحید حقیقی آن است که انسان همه امکاناتی را که در اختیار دارد، بدون چون و چرا و با کمال عشق و شوق، همانند حضرت ابراهیم (علیه السلام) به قربانگاه ببرد، و با خلوص نیت به هر نوع و هر جا که خدا دستور داده است به مصرف برساند. مقاله حاضر با هدف تبیین آثار معنوی قربانی در حج از نظرگاه قرآن کریم پاسخگوی سوال زیر است:

- آثار معنوی قربانی در حج از نظرگاه قرآن کریم کدامست؟

^۱. مائده: ۲۷.

در زمینه آثار معنوی قربانی در حج از نظرگاه قرآن کریم نوشته‌های متعددی به رشته تحریر در آمده است از جمله:

کتاب «احکام و مسائل قربانی»؛ تألیف عبدالرحمن شهناوی است که در سال (۱۳۹۱) به چاپ رسیده است. نویسندگان در این کتاب به اهمیت قربانی در اسلام پرداخته است. تاجایی که در قرآن کریم نیز بدان اشاره شده و نسبت به مبادرت ورزیدن به این مهم احادیث زیادی وارد گردیده است.

مقاله «قربانی در حج تمتع»؛ نوشته یعقوب علی برجی که در سال (۱۳۷۶) به چاپ رسیده است. نویسندگان در این مقاله به این مطلب پرداخته است که اصل وجوب ذبح قربانی در حج تمتع از مسائل مسلم در فقه شیعه و مورد اتفاق همه فقیهان است. قرآن کریم و نیز روایات متعدد نیز به صراحت بر وجوب آن دلالت دارند.

همچنین مقاله «تحولات قربانی در حج از نگاه فقه و تاریخ (با تأکید بر وضع فعلی قربانی)»؛ نوشته علی شمس و محمد سعید نجاتی می‌باشد که در سال (۱۳۹۸) به چاپ رسیده است. نویسندگان در این پژوهش پس از ارائه سیری برای تحولات قربانی در حج در چهار دوره (دوره اول قربانی در منا و مصرف بهینه آن دوره دوم ازدیاد تعداد حجاج و دفن و آتش زدن قربانی، دوره سوم قربانی در قربانگاه در وادی محسر، دوره چهارم قربانگاه نوین با طرح جدید قربانی) پرداخته‌اند. سپس به فتاوی فقه‌های شیعه در هر مرحله با بیان مستند شرعی آن اشاره کرده‌اند.

مقاله حاضر در صدد است آثار معنوی قربانی در حج از نظرگاه قرآن بپردازد که در مقالات و کتب دیگر به این موضوع پرداخته نشده است.

۱- مفهوم

۱-۱- حج

حج در لغت به معنای قصد کردن و آهنگ چیزی است.^۱ در اصطلاح سفری است به مکه، در ماه ذی الحجه، به منظور زیارت خانه خدا (کعبه) و برگزاری مراسمی خاص در بیت الله الحرام و محل هایی در اطراف آن، که به مجموع این مراسم، مناسک حج گفته می شود. این سفر معنوی بر هر مسلمانی در تمام عمر یک بار واجب می شود، به شرط آنکه از نظر مالی و قدرت بدنی توان انجام آن را داشته باشد و راه نیز بر او باز باشد.^۲

۲-۱- مفهوم قربانی

قربانی در لغت عرب به هر چیزی که انسان با آن به درگاه خداوند تقرب جوید و نزدیک شود، گفته می شود.^۳ در اصطلاح، قربانی و قربانی کردن، به کشتن گوسفند، گاو، شتر و مانند آنها به نیت تقرب به خدا اطلاق می گردد.^۴

۲-۲ آثار معنوی قربانی در حج از نظرگاه قرآن

اجتماع میلیون‌ها مسلمانان در مکه، بدون تشریفات و نزاع، نمادی از وحدت و یکپارچگی در مکانی مقدس است. این تجمع، علاوه بر جنبه عبادی، منافع متعددی را به همراه دارد، از جمله تسهیل فرآیند حلالیت طلبی، تقویت روابط اجتماعی از طریق دید و بازدید، رونق اقتصادی از طریق تجارت، و گسترش عدالت اجتماعی از طریق پرداخت خمس و زکات و قربانی کردن. این جنبه‌های چندگانه، حج را به یک پدیده اجتماعی-اقتصادی-مذهبی منحصر به فرد تبدیل می کند.^۵

هدف قربانی کردن آن است که با این عمل عبادی، مدارج کمال را انسان بپیماید و به خدا نزدیک‌تر شود و درس ایثار و آمادگی برای فداکاری و شهادت و نیز درس یاری رساندن به فقیران را بیاموزد. خون حیوانات قربانی به خدا نمی‌رسد. اما اعراب جاهلی هرگاه حیوانی را قربانی می‌کردند، خون آن

۱. مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۹، ص ۴۴۱.

۲. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معارف اسلامی، ج ۲۹، ص ۱۷.

۳. سبحانی، منشور جاوید، ج ۱۱، ص ۱۰۴.

۴. انوری، فرهنگ بزرگ سخن، ص ۵۵۱۵.

۵. قرائتی، تفسیر نور، ج ۲، ص ۳۷۷.

را بر سر بت‌ها و یا در و دیوار کعبه می‌پاشیدند و برخی از مسلمانان نیز بی‌میل نبودند که از این برنامه‌ی خرافی پیروی کنند.^۱ از دیدگاه قرآن، قربانی علاوه بر زنده نگه داشتن مکتب توحیدی ابراهیم (علیه السلام)، و سنت قربانی او؛ دارای منافع معنوی دیگری نیز هست که همه آنها در جهت سعادت اخروی و رفاه حال دنیوی انسان‌ها می‌باشد. مهمترین آثار معنوی قربانی از نظرگاه قرآن عبارتند از:

۲-۱- جلب رحمت الهی

رحمت الهی وصفی است که مقتضای خداوندی و الوهیت پروردگار است و در هر مخلوقی به فراخور آن، پدید آمده است و جنبه‌های تشریعی و عصیان و اطاعت مخلوقات به معنای شایع، نقشی در بهره‌مندی از این رحمت نداشته است و در نتیجه بهره‌مندی از آن نیز دلیل حقانیت و هدایت و سعادت و نجات در بحث تشریع و تکلیف الهی نخواهد بود.^۲

خداوند متعال فیاض مطلق و دارای رحمت بی‌نهایت است. همه موجودات به فراخور ظرفیتشان از رحمت و بخشش‌های او بهره‌مندند. انسان نیز برخوردار از مواهب و نعمت‌های الهی است و کرم و لطف الهی او را دربر گرفته است. قبل از اینکه بنده از خداوند درخواستی داشته باشد، خداوند باران فضل و کرم خویش را بر او می‌باراند و بسیاری از نعمت‌های خویش را در اختیارش می‌گذارد.^۳

قربانی کردن در منا، که بخشی از مناسک حج است، ارتباط عمیقی با رحمت الهی دارد. این عمل نمادی از اطاعت و تسلیم در برابر اراده خداوند است و نشان‌دهنده‌ی عشق و وفاداری مؤمنان به پروردگارشان می‌باشد. قربانی در منا، بهای آزادی انسان از آتش سوزان دوزخ و جلب آمرزش بی‌کران الهی است. هر قطره خونی که از ذبیحه ریخته می‌شود، کفاره گناهان و معاصی حج‌گزار است. زائر خانه خدا، باید بداند که با اعمال و مناسک مختلف به ویژه قربانی کردن، زمینه آمرزش خود را فراهم

^۱. رضایی اصفهانی، تفسیر قرآن مهر، ج ۱۳، ص ۳۰۱ و ۳۰۲.

^۲. اسعدی، ناکامی کثرت گرایان دینی در تمسک به برخی اسما و اوصاف الهی نگاهی از منظر قرآن کریم، ج ۴، ص ۷.

^۳. مصباح، نسیم رحمت الهی، ج ۱۶۲، ص ۲.

پس آنچه در مشاعر مقدس و مناسک حج مهم است، توجه قلبی به خداوند است که سر حج و اعمال آن می‌باشد و به هر مقدار، زبان با دل همراهی کند، بهتر و پسندیده‌تر است. ذبح قربانی نیز، مهم‌ترین عرصه‌ای است که ذکر زبانی با ذکر قلبی پیوند می‌خورد و باعث ترقی و تعالی حج‌گزار می‌شود.^۱

امام خمینی (رحمه الله علیه) می‌فرماید: لبیک‌های شما جواب دعوت حق تعالی باشد و خود را محرم برای وصول به آستانه‌ی محضر حق تعالی نمایید و لبیک‌گویان برای حق، نفی شریک به همه‌ی مراتب کنید و از «خود» که منشأ بزرگ شرک است، به سوی «او جلّ و اعلیٰ» هجرت نمایید.^۲

بنابراین قربانی کردن در منا نه تنها یک عبادت فیزیکی است، بلکه تأثیر عمیقی بر یاد خداوند دارد. این عمل باعث می‌شود که انسان‌ها از یاد خدا غافل نشوند و با تکرار اذکار و کلمات ذکر، به‌طور دائم یاد خداوند را در دل و زبان خود زنده نگه دارند. به‌علاوه، قربانی کردن موجب تسلیم و اطاعت از اراده خداوند می‌شود و از طریق آن، فرد به‌طور معنوی به خداوند نزدیک‌تر می‌شود و گناهانش بخشیده می‌شود. این عمل جمعی، از لحاظ اجتماعی نیز باعث ایجاد همبستگی و اتحاد بین مسلمانان می‌شود و یاد خدا را در دل‌های آنها تقویت می‌کند.

^۱. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۴، ص ۷۰ و ۷۱.

^۲. خمینی، صحیفه‌ی نور، ج ۱۹، ص ۱۸، ۴۲ و ۴۴.

نتایج

نتایج تحقیق حاضر با عنوان «آثار معنوی قربانی در حج از نظرگاه قرآن کریم» عبارتند از: قربانی در حج یکی از مهم‌ترین عبادات و مناسک این سفر معنوی است که در قرآن کریم نیز به آن اشاره شده است. این عمل نه تنها یک فریضه دینی، بلکه یک فرصت برای نزدیک‌تر شدن به خداوند و تقویت روحیه تواضع و تسلیم در برابر اراده الهی است. آثار معنوی قربانی در حج از نظرگاه قرآن کریم عبارتند از:

- جلب رحمت الهی: قربانی به عنوان یک عمل عبادی که علاوه بر جنبه‌های اجتماعی و اخلاقی، به نوعی به ارتباط انسان با خداوند و جلب رحمت الهی مربوط می‌شود، مورد توجه قرآن کریم قرار گرفته است. این موضوع نه تنها به خود عمل قربانی مربوط می‌شود، بلکه به نیت و روحیه‌ای که در پس این عمل وجود دارد نیز ارتباط دارد.
- قرار گرفتن در زمره نیکوکاران: در قرآن کریم، قربانی به عنوان یک عمل عبادی و روحانی با آثار معنوی عمیق شناخته می‌شود. یکی از ابعاد مهم این آثار، قرار گرفتن در زمره نیکوکاران است. این موضوع به‌طور خاص در سوره حج قابل مشاهده است. قرآن، قربانی را به‌عنوان یک وسیله برای تقویت تقوا، ایمان و شکرگزاری می‌داند که تمامی این صفات از ویژگی‌های نیکوکاران به شمار می‌آیند.
- قوام جامعه: قرآن کریم، قربانی را به عنوان یک عبادت الهی معرفی می‌کند که نه تنها آثار فردی و روحانی عمیقی برای قربانی‌کننده به همراه دارد، بلکه در ساختن جامعه‌ای پایدار و متعادل نیز نقش مهمی ایفا می‌کند. از نگاه قرآن، قربانی کردن فقط یک عمل فردی یا ظاهری نیست، بلکه این عبادت یک تأثیر مستقیم اجتماعی دارد که اساس آن بر ایجاد قوام و پایداری جامعه استوار است. در این راستا، قربانی می‌تواند به تقویت عدالت اجتماعی، وحدت، همبستگی و نظام مبتنی بر تعاون و همدلی در جامعه کمک کند.
- مغفرت: در قرآن کریم، قربانی به‌عنوان یکی از اعمال بزرگ و بافضیلت مطرح شده است که علاوه بر آثار اجتماعی و فردی آن، آثار معنوی زیادی نیز برای انسان دارد. یکی از مهم‌ترین

آثار معنوی قربانی که در قرآن به آن اشاره شده، مغفرت یا آمرزش گناهان است. این مسئله به‌ویژه در آیات مرتبط با مناسک حج و قربانی بسیار برجسته است.

- ذکر و یاد الهی: قرآن کریم، یکی از آثار معنوی قربانی را ذکر و یاد الهی معرفی می‌کند. در آیاتی که به قربانی اشاره شده، تأکید بر «ذکر الله» (یاد خداوند) به‌طور واضح بیان شده است. این موضوع نشان‌دهنده آن است که قربانی نه صرفاً عملی مادی، بلکه یک عبادت معنوی و ارتباط قلبی با خداست. بنابراین، یاد و ذکر خداوند در قربانی، مهم‌ترین بُعد معنوی آن محسوب می‌شود.

منابع

- قرآن کریم
- ۱. اشکوری، محمد بن علی، تفسیر شریف لاهیجی، تهران: نشر داد، چاپ اول، ۱۳۷۳.ش.
- ۲. انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، تهران: سخن، چاپ سوم، ۱۳۸۷.ش.
- ۳. برقی، احمد بن محمد، المحاسن، قم: موسسه فرهنگی دارالحدیث، چاپ دوم، ۱۳۹۵.ش.
- ۴. جوادی آملی، عبدالله، جرعه‌ای از صهبای حج، تهران: مشعر، چاپ چهارم، ۱۳۸۷.ش.
- ۵. خمینی، روح الله، صحیفه‌ی نور، قم: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (طبع و نشر)، چاپ دوم، ۱۳۷۹.ش.
- ۶. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معارف اسلامی، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، بی‌چا، ۱۳۶۰.ش.
- ۷. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، تهران: صادق، چاپ اول، ۱۳۸۷.ش.
- ۸. رضایی اصفهانی، محمد علی، تفسیر قرآن مهر، قم: پژوهشهای تفسیر و علوم قرآن، چاپ اول، ۱۳۸۷.ش.
- ۹. زارعی سبزواری، عباسعلی، پرتوی از اسرار حج، قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۶.ش.
- ۱۰. سبحانی، شیخ جعفر، منشور جاوید سبحانی، قم: الناشر مؤسسه امام صادق (علیه السلام)، چاپ سوم، ۱۳۸۸.ش.
- ۱۱. طبرسی، فضل بن حسن، ترجمه تفسیر جوامع الجامع، مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهشهای اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۵.ش.
- ۱۲. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چاپ اول، ۱۳۸۸.ش.
- ۱۳. کارگر، رحیم، حج عارفان، تهران: مشعر، چاپ هفدهم، ۱۳۹۱.ش.

۱۴. مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی ، دائرة المعارف بزرگ اسلامی، تهران: اشراف، چاپ اول، ۱۳۷۰ه.ش.
۱۵. معاونت امور روحانیون حوزه نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت، پیش درآمدی بر فرهنگ نامه اسرار و معارف حج، تهران: مشعر، چاپ سوم، ۱۳۸۷ه.ش.
۱۶. مغربی، قاضی نعمان، دعائم الاسلام، قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام، چاپ دوم، ۱۳۸۵ه.ق.
۱۷. مغنیه، محمد جواد، ترجمه تفسیر کاشف، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، چاپ اول، ۱۳۷۸ه.ش.
۱۸. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: دار الکتب الإسلامیة، چاپ اول، ۱۳۷۱ه.ش.

مقاله

۱. اسعدی، محمد "ناکامی کثرت گرایان دینی در تمسک به برخی اسما و اوصاف الهی
نگاهی از منظر قرآن کریم"، ۱۳۸۸ه.ش.
۲. مریجی، شمس الله "علل نادیده گرفتن ارزش ها"، ۱۳۸۲ه.ش.
۳. مصباح، محمدتقی "نسیم رحمت الهی"، شماره ۳، ۱۳۹۰ه.ش.
۴. ناصری، جعفر "ذکر و یاد خدا"، شماره ۱۳، ۱۳۸۸ه.ش.